

МӘДЕНИ МҰРА
ғылыми журнал

КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ
научный журнал

CULTURAL HERITAGE
science journal

ISSN: 2708-3365

№ 2 (101)

Астана
2023

БАС РЕДАКТОР

СЫДЫҚОВ
Айбек Жексенәліұлы

– PhD, ҚР Ұлттық музейінің директоры (Қазақстан)

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

ИБРАЕВА
Ақмарал Ғосманқызы

– тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан ұлттық жаратылыстану ғылымдары академиясының академигі, ҚР Ұлттық музейі директорының орынбасары (Қазақстан)

ТАЙМАҒАМБЕТОВ
Жәкен Қожахметұлы

– тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР Ұлттық музейінің бас ғылыми қызметкері (Қазақстан)

САМАШЕВ
Зайнолла Самашұлы

– тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҒЖБМ Ә.Х. Марғұлан ат. Археология институтының бас ғылыми қызметкері (Қазақстан)

АЙМҰХАМБЕТ
Жанат Әскербекқызы

– филология ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті Қазақ әдебиеті кафедрасының профессоры (Қазақстан)

ҮМІТҚАЛИЕВ
Ұлан Үмітқалиұлы

– тарих ғылымдарының кандидаты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті Археология және этнология кафедрасының меңгерушісі (Қазақстан)

МЕРЦ
Виктор Карлович

– тарих ғылымдарының кандидаты, Торайғыров университеті, Ә.Х. Марғұлан атындағы Біріккен ғылыми археологиялық орталық директоры (Қазақстан)

ЖАБАҒИН
Мақсат

– тарих ғылымдарының кандидаты, «Ұлттық биотехнология орталығының» Адам генетикасы зертханасының меңгерушісі (Қазақстан)

БИҒОЖИН
Ұлан

– PhD, Назарбаев университетінің қауымдастырылған профессоры (Қазақстан)

САБИТОВ
Жақсылық

– PhD, «Жошы Ұлысын зерттеу» зерттеу институтының директоры (Қазақстан)

ДЮПЮИ
Паула

– PhD, Назарбаев университетінің қауымдастырылған профессоры (Қазақстан)

ҚАРА
Әбдуақап

– доктор, профессор, Мимар Синан көркем өнер университетінің профессоры (Түркия)

ШАМИЛЬОГЛУ
Юлай

– PhD, Висконсин университетінің профессоры (АҚШ)

АЙТПАЕВА
Гүлнар Аманқызы

– филология ғылымдарының докторы, профессор, Жүсіп Баласағын ат. Қырғыз Ұлттық Университеті, «Айгине» мәдени-зерттеу орталығының директоры (Қырғызстан)

РАДИВОЖЕВИЧ
Мильяна

– PhD, Лондон университеті колледжі, Археология институтының археология кафедрасының қауымдастырылған профессоры (Ұлыбритания)

EDITOR-IN-CHIEF

Aibek Sydykov – PhD, Director of the National Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

EDITORIAL BOARD

Akmaral Ibrayeva – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the Kazakhstan National Academy of Natural Sciences, Deputy Director of the National Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Zhaken Taimagambetov – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of NAS RK, Chief Researcher of the National Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Zainolla Samashev – Doctor of Historical Sciences, Chief Researcher of the A.Kh. Margulan Institute of Archaeology of CS MSHE RK (Kazakhstan)

Zhanat Aimukhambet – Doctor of Philology, Professor of the Department of Kazakh Literature of the L.N. Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan)

Ulan Umitkaliev – Candidate of Historical Sciences, Head of the Department of Archaeology and Ethnology of the L.N. Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan)

Victor Merts – Candidate of Historical Sciences, Director of the A.Kh. Margulan Joint Archaeological Research Center (Kazakhstan)

Maxat Zhabagin – Candidate of Historical Sciences, Head of the Laboratory of Human Genetics of the National Center of Biotechnology (Kazakhstan)

Ulan Bigozhin – PhD, Associate Professor of Nazarbayev University (Kazakhstan)

Zhaxylyk Sabitov – PhD, Director of the Institute for the Study of Ulus of Jochi (Kazakhstan)

Paula Dupuy – PhD, Associate Professor of Nazarbayev University (Kazakhstan)

Kara Abdulvahap – Doctor, Professor, Professor at Mimar Sinan University of Fine Arts (Turkey)

Uli Schamiloglu – PhD, Professor of the University of Wisconsin (USA)

Gulnara Aitpaeva – Doctor of Philology, Professor, Director of the Aigine Cultural Research Center of the Zh. Balasagyn Kyrgyz National University (Kyrgyzstan)

Radivojevic Miljana – PhD, Associate Professor of the Department of Archaeology of the Institute of Archaeology of the University College London (UK)

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

СЫДЫКОВ
Айбек Жексеналиевич

– PhD, директор Национального музея РК
(Казахстан)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

ИБРАЕВА
Акмарал Госмановна

– заместитель председателя коллегии, Академик Казахстанской национальной академии естественных наук, доктор исторических наук, профессор, заместитель директора Национального музея РК (Казахстан)

ТАЙМАГАМБЕТОВ
Жакен Кожаметович

– Академик НАН РК, доктор исторических наук, профессор, Главный научный сотрудник Национального музея РК (Казахстан)

САМАШЕВ
Зайнолла Самашұлы

– доктор исторических наук, профессор, Главный научный сотрудник Института археологии им. А.Х. Маргулана КН МНВО РК (Казахстан)

АЙМУХАМБЕТ
Жанат Аскербековна

– доктор филологических наук, профессор кафедры казахской литературы Евразийского Национального университета им. Л.Н. Гумилева (Казахстан)

УМИТКАЛИЕВ
Улан Умиткалиевич

– кандидат исторических наук, заведующий кафедры Археологии и этнологии Евразийского Национального университета им. Л.Н. Гумилева (Казахстан)

МЕРЦ
Виктор Карлович

– кандидат исторических наук, директор Объединенного археологического научно-исследовательского центра им. А.Х. Маргулана (Казахстан)

ЖАБАГИН
Максат

– кандидат исторических наук, профессор, Заведующий Лаборатории генетики человека Национального центра биотехнологии (Казахстан)

БИГОЖИН
Улан

– PhD, Ассоциированный профессор Назарбаев университета (Казахстан)

САБИТОВ
Жаксылык

– PhD, Директор научного института "Изучения Улуса Джучи" (Казахстан)

ДЮПЮИ
Паула

– PhD, Ассоциированный профессор Назарбаев университета (Казахстан)

КАРА
Абдулвахап

– Доктор, профессор Университета изящных искусств имени Мимар Синана (Турция)

ШАМИЛЬОГЛУ
Юлай

– PhD, профессор Висконсинского университета (США)

АЙТПАЕВА
Гулнара Амановна

– доктор филологических наук, профессор, директор культурно-исследовательского центра «Айгине» Кыргызского Национального университета им. Ж. Баласагына (Киргизстан)

Радивожевич Миљяна

– PhD, ассоциированный профессор Кафедры археологии, Института археологии Университетского колледжа Лондона (Великобритания)

МАЗМҰНЫ / CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ

Тарих / History / История

- Гиззатов С.М. 1921-1922 жылдардағы Орал губерниясындағы ашаршылық: себептері, жүру барысы және зардаптары
Gizzatov S.M. Famine in the Ural province of 1921-1922: causes, stages and consequences
Гиззатов С.М. Голод в Уральской губернии 1921-1922 гг.: причины, стадии и последствия 6

Археология / Archaeology / Археология

- Байғалиев Ж.Р. Батыс Қазақстанның ортағасырлық қалаларындағы кан арналары және суфалар
Baigaliyev Zh. R. Kan canals and sufas in medieval cities of Western Kazakhstan
Байғалиев Ж.Р. Каналы кан и суфы в средневековых городах Западного Казахстана 24

Этнология / Ethnology / Этнология

- Бейсегүлова А.К. Өзбекстан және Түркия қазақтары арасындағы ұлттық құндылықтар мен мәдени мұралар: қолданылуы мен қастерлеу деңгейі
Beysegulova A.K. National values and cultural heritage between the Kazakhs of Uzbekistan and Turkey: the level of use and storage
Бейсегүлова А.К. Национальные ценности и культурное наследие между казахами Узбекистана и Турции: уровень использования и хранения 33
- Рахимов Е.К., Искаков Қ.А. Музейлік этнографияның өзекті мәселелері
Rakhimov Y., Iskakov K. Current problems of the museum ethnography
Рахимов Е.К., Искаков К.А. Актуальные проблемы музейной этнографии 54

- Байбосынова Ү.М. Сыр бойы қазақтарының дәстүрлі эпикалық шығармаларындағы ислам тақырыбы
Baibosynova U.M. Islam in the traditional epic works of the Kazakhs of Syrdarya
Байбосынова У.М. Ислам в традиционных эпических произведениях казахов Сырдарьи 67

- Сайлау А., Жалғасбайқызы Л. Сыр бойындағы ислам құндылықтары
Сайлау А., Жалғасбайқызы Л. Ценности ислама региона Сырдарьи
Sailau A.K., Zhalgasbaikyzy L. Islamic values of the Syr region 87

Музейтану / Museology / Музееведение

- Ақжасарова А.К., Жұмағұлова Қ.Б. ҚР Ұлттық музейінің қорларындағы Ж. Тәшеневтің жеке заттарының топтамасы
Akzhasarova A.K., Zhumagulova K.B. Collection of personal belongings of Zh. Tashenev from the funds of the National Museum of the RK
Ақжасарова А.К., Жұмағұлова Қ.Б. Коллекция личных вещей Ташенева Ж. из фондов Национального музея РК 103

Өнертану / Art history / Искусствоведение

- Батырева К.П., Батырева С.Г. Образ учителя Зая-пандиты в изобразительном искусстве Калмыкии
Батырева К.П., Батырева С.Г. Қалмақ бейнелеу өнеріндегі Зая-пандита ұстаздың бейнесі
Batyreva K.P., Batyreva S.G. The image of the teacher Zaya-pundita in the visual arts of Kalmykia 110
- Ақсақалова Ж.А. Қазақ хандығы тарихының кескіндеме өнеріндегі көрінісі
Aksakalova Zh.A. Reflection in the visual arts of the history of the Kazakh Khanate
Аксакалова Ж.А. Отражение в изобразительном искусстве истории казахского ханства 123

Тұлғалар / Personalia / Персоналии

- Мұхтар Қожа. Өзбекәлі Жәнібековтің үш хаты
Mukhtar Kozha. Uzbekali Dzhanibekov 's letters
Мұхтар Қожа. Письма Узбекали Джанибекова 137

Біздің музейдің тарихы / История нашего музея / History of our museum

- Нурахметова Г.Б. Предыстория появления музеев в Павлодарском Прииртышье
Нурахметова Г.Б. Павлодардағы Ертіс өңірінде музейлердің пайда болу тарихы
Nurakhmetova G.B. History of the emergence of museums in the Irtysh region in Pavlodar 145

Бейсегулова А.К.¹

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті
Алматы қ., Қазақстан
e-mail: aika_n75@mail.ru

ӨЗБЕКСТАН ЖӘНЕ ТҮРКИЯ ҚАЗАҚТАРЫ АРАСЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР МЕН МӘДЕНИ МҰРАЛАР: ҚОЛДАНЫЛУЫ МЕН ҚАСТЕРЛЕУ ДЕҢГЕЙІ

Аңдатпа. Мақалада Өзбекстан және Түркия қазақтарының ұлттық құндылықтары мен мәдени мұраларының сақталуы, қолданылуы мен қастерлеу деңгейі берілген. Екі мемлекетте орналасқан қазақтардың этномәдени бірегейлігі өзара салыстырылып, талданады. Өзбекстан және Түркия қазақтары арасындағы этномәдени бірегейлік деңгейін мәдени мұралар, ұлттық құндылықтың қолданылуы мен сақтау формалары арқылы талдау. Зерттеу мақаланың мақсатына сәйкес Өзбекстан мен Түркия қазақтары арасындағы этномәдени бірегейліктің деңгейі анықталды, оның қазіргі қолданыстағы және сақталып отырған атрибуттары көрсетілді. Ғылыми-теориялық тұрғыдан диаспора қазақтарының мәдени мұраны сақтау мен қастерлеу мәселесі Г.М. Шелердің, В.Де Гольжак, Г. Лебон сияқты зерттеушілердің тұжырымдарына негізделді. Мақалада Өзбекстан мен Түркия қазақтарының этномәдени бірегейлігі ұлттық құндылықтар мен мәдени мұраларды сақтау формасы арқылы талданды. Бұл ғылыми теориялық тұрғыда арнайы әдебиеттермен зерделенді. Автордың бірнеше жыл бойы Өзбекстан және Түркия қазақтары арасында жүргізген кешенді далалық экспедиция жұмыстарының материалдары пайдаланылған.

Кілт сөздер: диаспора, Өзбекстан, Түркия, этномәдениет, бірегейлік, шежіре, салт-дәстүр, тарихи жады.

Кіріспе

Шетелдегі қазақ диаспорасының этникалық бірегейлігін анықтауда отбасылық естеліктер мен отбасы тарихының маңызы зор. Отбасылық

естеліктер сол әулеттің басынан кешірген тарихына байланысты қалыптасып, уақыт өте келе ұрпақтан ұрпаққа жалғасып отыратын құбылыс. Бұл естеліктер әр отбасының жеке тарихы

ретінде ерекшеленеді. Мұны тұтастай алғанда толық бір этностың этникалық бірегейлігін сипаттайтын күрделі жүйе десе де болады. Бұл ретте отбасылық тарих көп этностар үшін алғашында тендерлі, отбасылық бірегейлікті көрсеткенімен, қазақ халқының туыстық жүйесі тұрғысынан толығымен этностың этникалық бірегейлігін анықтайды. Отбасылық құндылықтарды этномәдени бірегейліктің бір формасы ретінде түсінетін болсақ, онда Өзбекстан және Түркия қазақтары арасындағы бірегейлік деңгейді анықтауда да осы ұлттық құндылық пен мәдени мұраның сақталуы, қолданылуы және қастерлеу деңгейін анықтауға мүмкіндік береді. Оны диаспора қазақтарындағы отбасылық дәстүрлер, шежірелер, тарихи орындар, тарихи жадының жаңғыруы арқылы талдаймыз. Сонымен қатар, салт-дәстүрлер мен тұрмыстағы қолданылып келе жатқан заттардағы мәдени маркерлердің көрініс табуынан айғақтауға болады.

Материалдар мен зерттеу әдістері

Зерттеу мақалада Өзбекстан және Түркия қазақтарының ұлттық құндылықтары мен мәдени мұраларды сақтау, оны құрметтеу деңгейі арқылы этномәдени бірегейлігі анықталған. Диаспора қазақтары арасындағы этномәдени бірегейлікті анықтау мақсатында Өзбекстан, Түркия мемлекеттерінде жүргізілген кешенді этнографиялық экспедиция материалдары пайдаланылды. Соның ішінде Түркиядағы Салихлы, Нииде, Зейтүнбұрын, Алтайкөй және т.б. елді мекендерде орналасқан қазақтар арасындағы сұхбаттар, сауалнамалар қолданылды. Сол сияқты, Өзбекстан қазақтарының жоғары және төменгі

Шыршық, Қыбырай, Заравшан қазақтары арасында және елімізге оралған қандастар арасында алынған зерттеу материалдары ұсынылып отыр. Мақалада, тарихи салыстырмалы, этнографиялық бақылау, сауалнамалар мен сұхбат материалдарын салыстыру, талдау, контент сараптамалық зерттеу әдістері қолданылды.

Талдау

Ұлттық құндылықтар мен отбасылық естеліктердің заман өте ауысып, әкеден балаға, ағадан ініге берілуі жөнінде көптеген авторлардың еңбектерінде көрініс тапты. Оның қатарында, әлеуметтік естеліктерді XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың басында Н.А. Бердяев, Вл. Соловьев, П.А. Флоренский, Г.М. Шелер, А. Швейцар және т.б. авторлардың еңбектерінде байқала бастады. Мысалы, Н.А. Бердяев өзінің философиялық шығармаларында адамның шығармашылық белсенділігінің әлеуметтік естеліктегі орнының маңыздылығын атап өтті (Бердяев, 1991: 212). Ал П.А. Флоренский адам жадысын Құдайды танумен (қоршаған ортаны танумен) байланыстырады, М. Шелер болса адамның тарихи жадысын ерекше қасиет ретінде қарастырып, бұл адамның өзін тануға мүмкіндік беретін құрал ретінде түсіндіреді. Ресейлік зерттеушілер Б.Г. Могиляницкий, П.В. Лукина, И.В. Ведющина, И.Г. Коновалова, Б.Н. Устьянцева және Ю.В. Филипповтардың зерттеулерінде тарихи естеліктер этностың қалыптасуында маңызды компонент ретінде аталады (Филиппов, 2002: 122). Мұнда тарихи жадысын, этникалық тиістілігін жоғалтқан этнос мәңгірт ретінде көрсетіледі. В. Де Гольжак әлеуметтік жадыны тарихи

жадымен байланыстырып, жады бұл – тарихилықтың құралы деп анықтайды (Гольджак, 2003: 156). Мұндай естеліктер тек қана тарихи емес, сондай-ақ мәдени естеліктерді біріктіріп, адамның және қоғамның бірегейлігін қалыптастырады деген тұжырымға келеді. Бұл қоғам өмірінде болған оқиғалардың әр адамның қабылдау қабілетіне қарай өз жадысында орын алуы деп айтсақта болады. Нәтижесінде уақыт өте келе әлеуметтік жадыны отбасылық естеліктер құрайтынын байқаймыз.

Жалпы, отбасылық естеліктердегі маңызды оқиғалар тұтастай әлеуметтік естеліктермен байланысты болатыны анық. Осы ретте әлеуметтік психологияның классигі Г. Лебон, Г. Спенсерден кейін әлеуметтік жады жөнінде былай дейді. Ол индивидті өмір бойына ата-бабасының, ата-анасының және қоршаған ортасының ықпалында болады деп анықтайды (Лебон, 2006: 5-115). Осы кезеңде осы қоршаған ортаның ықпалы оның тарихи санасын қалыптастырады. Г. Лебон бұдан әрі нәсілдік бөліністер жөнінде айта келе, нәсілдің әлеуметтік жадысының макро деңгейін ұзақ уақыт ұрпақ арасындағы жадымен байланыстырады. Оның пікірінше нәсілдер тек қана өмір сүріп отырған адамдардан ғана емес, сондай-ақ олардың дүниеден өткен ата-бабаларынан тұрады дейді. Ол өз тұжырымдарында халықтың тағдыры тек қана тірілердің қызметінен емес, өлілердің де әсерінен тұрады. Өлілер тірілерге физикалық тұрғыда септігін тигізбесе де, саналық тұрғыда олардың өмірлік тәжірибесі пайдаланылады. Халық – бұл өткен күннен құралған организм ретінде қалыптасады (Лебон, 2006: 48). Г. Лебонның бұл тұжырымдарын қазіргі этностардың өзін өзі сақтау мәселесінде қарастыратын болсақ, әр

адамның физикалық мүмкіндігінен өткен ата-бабаларының өмірлік тәжірибесі көрінетінін анықтауға болады.

Нәтижелер

Этнологияда әлеуметтік жады этностың өткен өмірін кешенді түрде қарастырады. Оның ішінде дәстүрлі мәдениет пен өзге этностармен қарым-қатынасын және әртүрлі оқиғаларды қамтиды. Бұл арада ұжымдық және отбасылық жадыны ажыратып алу керек болады. Отбасылық тарихи естеліктер өз отбасын, руын және тайпасының өткенін көре білу (Иванец, 2003: 14-17). Бұл өз отбасының қалыптасуы тарихын танып білу үшін бірнеше фактор әсер етеді.

Бірінші фактор – тарихи дискурс болуы шарт. Мысалы, мемлекет көлемінде болған ірі оқиғалардың өз отбасымен байланыстылығы. Бұл тұрғыда Өзбекстан және Түркия қазақтарының тарихи тағдырына елімізде болып өткен, ашаршылық, территориялық бөліністер, қуғын-сүргін, эпидемиялық аурулар, жұттар және т.б. оқиғалар әсер еткенін байқауға болады. Бұл факторды отбасы ішіндегі осы ірі оқиғаларға байланысты әртүрлі әңгімелер, оқиғаларды құрайды. Шетелдегі қазақтар үшін мұндай естеліктер тек бір отбасының ғана емес, тұтас бір рудың тарихын сипаттайды. Осы тұрғыда Өзбекстан қазақтарының рулық құрамы, қалыптасуы мен орналасуын ғалым Б.К. Қалшабаеваның еңбегінде былай деп түсіндіріледі: «Өзбекстандағы қазақтардың негізгі бөлігін ұлы жүз қазақтары құрайды. Олардың басым бөлігі өздерінің ата мекенінде өмір сүріп, 1924-1926 жж. Орта Азия республикаларын ұлттық-территориалдық жағынан межедеуге байланысты бөгде елдің құрамында қалып, бүгінде «ирредент» деп аталған қауымнан тұрады. Бұларға Ташкент,

Сырдария, Жызақоблыстары қазақтарын жатқызуға болады. Аталған аймақтарда тек ирреденттер ғана емес, миграциямен, яғни саяси қуғыншылықпен не басқа да себептермен кейін көшіп келген диаспора тобы да кездеседі» (Қалшабаева, 2004), ал Қарақалпақстан қазақтары арасында ашаршылық жылдарында босып, Арал теңізін жағалап балық аулап, қазіргі отырған аймаққа келгендерін атап өтсе, келесі бір естеліктер Қарақалпақстан (Бесқала) аймағын Батыс Қазақстан қазақтары сол кезде географиялық ерекшелігіне қарай «Ой» деп атаған. Ал Үстірттің маңы қазақтар үшін «Қыр» деп аталды. Бұл территорияларда көшіп-қонып жүрген қазақтар қыстағы аяздың қатты болуына байланысты кейбір жылдары қыстауға Ойға түсіп кететіндерін айтып отырады (I). Сол сияқты кейбір естеліктерде Қырда шешек деген ауру шығып, соның себебінен Ойда қалып қойғандарын жеткізеді. Мұнымен қоса кейбір жылдары жұттың екі жыл қатарынан келгенін анықтайтын естеліктер бар. Ол Қарақалпақстан қазақтары арасында «Мешін-Тауық» жылы ретінде сақталған. Мешін, тауық жылдарының көшпелі қазақтың тұрмысына қолайсыз келгені жөнінде тарихта көптеген фактілер бар. Халқымыздың ән өнерінде де осындай қиын-қыстау замандар, табиғи апаттардың сипатталғанын байқауға болады (II). Соның бірі Батыс Қазақстан әншілік мектебінің ірі өкілі Қызыл Тұрдалыұлының (1860–1921 жж. Ақтөбе облысында өмір сүрген, 1921 жылы ашаршылықтан қайтыс болған) «Мешін, тауық» әні сақталған. Өнде:

Қазаққа қиын болды мешін, тауық,
Жігітке атқа мінген болды қауіп.
Алаштан ән оздырған Қызыл ағаң,
Үйінен іше алмады көже тауып.

Елдерім-ай! Ерлерім-ай!

Жем, Сағыз, Ойыл, Қиыл

бойлай жайлап,

Самсатып сала сайын бие байлап.

Кешегі баста дәурен тұрған шақта,

Бәйгеге ат қосушы едік Майлыбайлап.

Елдерім-ай! Ерлерім-ай!

Жайлаған сахараны елдерім-ай,

Алашқа аты мәлім ерлерім-ай.

Заманым жан алқымнан алған шақта,

Шағайын кімге қайғы-шерлерімді.

Ерлерім-ай! Елдерім-ай! – деп

жалғасады (III).

Өнде көрсетілген ашаршылық жылдарындағы Батыс Қазақстан қазақтарының жай-күйі айтылады. Ал бұл Қарақалпақстан қазақтарының отбасылық тарихи естеліктерімен сәйкестенеді. Осылайша әр отбасының тарихы тұтас рудың немесе этникалық топтың тарихын сипаттайтын болса, оның бірегейлігіне де қызмет етуі тиіс. Бұл жөнінде көптеген зерттеушілер отбасылық бірегейліктің ұрпақ арасындағы естеліктерді тасымалдауда басты орынға ие болатынын атап өтеді.

Көптеген зерттеушілер үшін индивид биологиялық және психологиялық тұтастық болса, ал А.А. Шутценберг психоәлеуметтік қатынастардың индивидтің психологиясына отбасылық жүйе арқылы қалыптасуымен толықтырады (Шутценберг, 2001). Осылайша отбасылық мифтің қалыптасуының өзі ұрпақ арасындағы байланысты, ондағы тарихи жадының сақталуын қамтамасыз етеді. Отбасылық миф жөнінде алғашқылардың бірі болып З. Фрейдтің еңбектерінде кездестіруге болады. Ол өзінің «Тотем и табу» атты еңбегінде әр адам өз ішінде айтылмаған сыры болады деп жазды (Янчук, 2005: 15). Бұл «адамның архаикалық мұрасы

өзінен алда өткендер туралы естеліктер қалдырады. Бұл алдағы өткендердің тәжірибесінен қалыптасады» - деп жазды (Янчук, 2005: 15).

Өзбекстан және Түркия қазақтарының этникалық және этномәдени бірегейлігін сақтау үрдістерін зерттеу барысында екі мемлекеттегі қандастарымызға ортақ құндылықтарды қарастыруды қажет етеді. Мұнда ана тілін сақтау, тарих, мәдениет үлгілері, салт-дәстүр т.б. жатады. Бұл тұрғыда шетелдегі қазақтардың этномәдени бірегейлігін анықтауда олардың ұрпақ арасындағы сабақтастығын, үлкендер мен жастардың көзқарасын, аға буын өкілдерінің қызметін сараптаған дұрыс болады. Өйткені, Өзбекстан қазақтары қазіргі қоныстанған жерін ата-бабамыздың жері деп көрсетеді (IV). Сондай-ақ, Түркия қазақтарының да Анадолыға қоныс аударғанына үш ұрпақ ауысты. Бұл дегеніміз ортақ тарихтың, тарихи жадының қалыптасатын кезеңі немесе алғашқы келушілердің ұмыт болып, жаңа тарихи оқиғалардың орын алатын кезеңі ретінде қарастырса болады. Мысалы, ғылымда мұндай құбылыс тарихи жадының ұрпақтан ұрпаққа берілуі ретінде анықталады. Жастар мен үлкендердің ортақ мәдениетті қалай қабылдауындағы мәселелері тікелей тарихи жадының сақталуына байланысты болады. Бұл жағдайды Түркиядағы қазақ диаспорасы қазіргі кезде жас ұрпаққа өткен тарихымыз бен салт-дәстүрлерімізді сіңіруге тырысатындарын жеткізді (V). Дәстүрлі мәдениеттің ұрпақтан ұрпаққа жалғасуы шетелдегі қазақтар үшін этникалық бірегейлігін сақтаудың маңызды факторы болып табылады.

Шетелдегі қазақтардың ұрпақ арасындағы тарихи жадының сақталуын өзара берілуінде ең басты фактор

қазақтың шежіре дәстүрі болып табылады. Шежіре ғасырлар бойы қалыптасқан, атадан балаға беріліп келе жатқан рухани төлқұжат десе болады. Шежірені сақтау арқылы қазақ халқы туыстық байланыстың құндылығын, қан тазалығын, отбасы институтындағы күрделі мәселелерді шешіп отырды. Қазіргі кезде Түркия қазақтары арасында да шежіре айту, оны сақтап, насихаттап отыру үрдістері көрініс табуда. И. Сванбергтің Түркия территориясында жүргізген алғашқы зерттеулерінің өзінде қазақтардың қоныстануындағы рулық ерекшелікті және өзара шежірелік дәстүрді сақтап отырғанын жазды (Svanberg, 1989). Түркия қазақтарының басым бөлігі Орта жүздің Найман, Керей тайпасының Молқы, Шеруші, Жәңтікей, Жәдік, Ителі, Шұбар-айғыр және т.б. руларымен қатар Ұлы жүз және Кіші жүз руларының аталары бар екені дәлел. Бұл ретте қазақтың қай руы болмасын қазіргі уақытта өз руын, жеті атасын толық білетіні көрініп отыр. Мұны шетелдік қазақтардың үйлерінде арнайы басылған шежіре кітаптарының сақталып, уақыты келгенде қайта толықтырылып отырғанынан байқаймыз. Осындай ұрпақ арасындағы тарихи жадының байланысын шежіре арқылы айшықтау халықтың этномәдениетіндегі тұрақтылықты көрсетуі тиіс. Түркия қазақтары арасында шежіренің маңыздылығы Халифа Алтайдың «Естеліктерім» еңбегінде төмендегідей өлең жолдарымен көрсетілген:

Қазақ елі үш ру боп танылады:
Ұлы, Орта, Кіші жүз боп табылады.
Жалайыр, Албан, Суан, Қаңлы,
Үйсін –
Ұлы жүз құрамына алынады.

Арғын, Найман, Қоңырат, Қыпшақ,
Керей, Уақ;
Құралған Орта жүзге бәрі бірақ.
Соларға «Алты арыс» деп
ат қойылыпты,
Айтылған ел аузында бұрынырақ.

Үш тайпа ел жатады Кіші жүзге,
Ертеден білінгені бүгін бізге.
Бай ұлы, Әлім ұлы, Жетіру деп,
Анықтап көрсетейін оны сізге.

Аталған екі тап боп Керей елі:
Абақ Керей, Ашамайлы Керей дейді,
«Он екі Абақ» болып өсіп-өніп,
Толықсып жүрген күні мерей еді.

Жәнтікей, Жәдік, Молқы, ол –
Қарақас,
Көнсадақ, Шеруші мен тағы Сарбас.
Ителі, Шұбарайғыр, Жастабан да,
Меркіт пенен Шимойын тағы аралас.

Деп айтар «Он екі Абақ» – осыларды,
Барлығы бір «Керей» боп қосылады.
Керейдің жалпы ұраны
«Абақ» болып,
Тағы бар әрбір таптың өз ұраны.

Жәнтікей ұран салса, «Шақабайлап!»
«Жанаттап» Жәдік шығар
тағы айғайлап.
Молқы – «Машан», Сарбастар –
«Сартоқайлап»,
Ителі – «Бұқарбай», Қарақас –
«Қаптағайлап».

Айғайлап Меркіт шықса –
«Құлсары!» деп,
«Жобалайдап» – Жастабан
шығады кеп,
Көнсадақтар – «Жабайлап»
ұран салып,
«Әлменбетке» Шимойын салады тек.

Шұбарайғыр ұраны – «Қожаберген»,
Шеруші «Байтайлақтап» соза берген.
Төбелесте, жеңісте, бәсекеде.
Қалыптасқан ұран боп,
міне, ежелден.

Жәнібек батыр шыққан бұл Абақтан,
Ту алып, тұлпар мініп даңқы шыққан.
Сондықтан Абақ Керей
жауға шапса –

«Жәнібек – Жәнібек!» деп ұрандатқан
(Алтай, 2014: 10-11) деген өлең жолдары
арқылы өз естеліктерінде жеткізеді.

Дәстүрлі дүниетанымда шежіренің
тағы бір қысқартылған түрі ретінде
әр үйде өз әулетінің жеті атасын
білу қазақтың ерекшелігін көрсетеді.
Қазіргі кезде Түркия қазақтары жеті
аталарын әртүрлі схема арқылы қағазға
шығарып, оны үйдің төр жағына іліп
қойып отырғандары кездеседі. Бұл жеті
атаны білудің маңыздылығын көрсетеді.
Ал, жеті ата мен шежірені білу өзін-
өзі танудың басты факторы болып
табылады. Этникалық топтың көп санды
халықтың ортасында отырып, шежіре,
жеті ата сияқты мұрасын сақтап отыруы
этникалық және этномәдени шекараның
бар екенін айғақтайды. Бұл, өз ата-
бабасының қайдан шыққанын және
қайдан келгені жөніндегі білімі этностың
өзара оқшауланып, басқа этностардың
арасында этномәдени шекараның
қалыптасуын қамтамасыз етеді. Осы
тұрғыда жеті атаның сақталуы рулар мен
тайпалардың өзара бірігіп, адамдардың
өз орталарында қауіпсіз сезінуіне жағдай
жасайды. Бұл ру арасындағы байланысты
реттеуші фактор ретінде, қыз алысатын
және қыз алыспайтын ағайындардың
реттілігінің ара-жігін ашып береді.

Ал Өзбекстан қазақтары Ұлы
жүздің ішіндегі Жаныс руынан шыққан
Қыбырай батырдың Шыршық өзенінің
оң жағасында тұрғаны жазылады

(Арғынбаев; Мұқанов; Востров, 2000: 51). Соныменқатар, осыеңбекте Дулаттардың XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында негізінен Жетісу облысы Қапал, Жаркент, Верный уездерінде, Сырдария облысының Шымкент, Әулиеата, Ташкент уездерінде тұрып келгенін жазады (Арғынбаев; Мұқанов; Востров, 2000: 52).

Қазіргі кезде Өзбекстанның құрамына кіріп отырған Қарақалпақстан қазақтарының негізгі бөлігі Кіші жүз қазақтары екені белгілі. Қазақтардың осы тобының ішінде де жеті ата, шежіре мәселесі жақсы сақталған. Қарақалпақстан қазақтары арасындағы шежіренің жақсы сақталғаны әлдеқайда айшықты көріністерге ие. Мұның ішінде қазақтардың өз рулары арасында топтасып, бірігіп араласуына жағдай жасап отыр. Ру болып ұжымдасып отыру тек қана Өзбекстан, Қарақалпақстанда ғана емес, сол сияқты, Қазақстандағы ағайындармен қарым-қатынас жасауына негіз болып отыр. Мұндай ұжымдық қатынастарды үлкен астарда, ірі тұлғалардың мерейтойларын атап өтуінен көрінеді. Мысалы, 1993, 2013 жылдар аралығында Кіші жүз қазақтарына белгілі тұлға XVIII ғасырда өмір сүрген Барақ батырдың 250, 270 жылдық мерейтойын ас қылып берді. Асты Барақ батырдың мазарының жанында Үстірттегі Сам құмында берді (Асау барақ, 2000). Өткізіліп отырған осы шаралар тікелей шежіренің, аңыздардың, әртүрлі тарихи әңгімелердің ұрпақтан ұрпаққа жалғасып беріліп келе жатқанының көрінісі болып табылады.

Ұрпақ арасындағы сабақтастықты байланыстыратын мұралар фольклор үлгілерінен көрініс табады. Мысалы, Түркия қазақтары арасында төмендегідей бесік жырының үлгісі

сақталғанын информатордың берген деректерінен кездестіреміз:

«Әлди, әлди абайын,
Атқа тоқым жабайын.
Ел сүймесе сүймесін,
Өзім сүйем аппағым.
Әлди, әлди, әләуләу,
Ұйықтай қойшы балам-ау.
Ақ шатыр мен көк шатыр,
Іші толған қыз жатыр,
Белінен тартсам оянбас,
Бетінен сүйсем бал татыр.
Әмір деген туыпты,
Көлге бетін жуыпты.
Көлге келген қыздарды,

Таяқпенен қуыпты», – дерек берушінің мәліметінше бұл бесік жырын ол әжесінен естіген (VI).

Осындай естеліктердің бір қатарында тарихи оқиғалар, жекелеген тұлғалардың басынан өткізген тағдыры да қамтылады. Бұл ретте Түркия қазақтары үшін Халифа Алтайдың қайраткерлігінің орны бөлек екені рас. Себебі, Х. Алтай өз шығармаларында, естеліктерінде қазақтардың Алтайдан Анадолыға көшкенін, жолдағы қиындықтарын тарқатып жазады. Сондай жырларының бірі қазақтардың Пәкістаннан Түркияға көшуге бет бұрғандары жөнінде:

Түркияға көшу әрекеті
Азамат Пәкістанға бола алмадық,
Отансыз босқын ел боп
тұрып қалдық.

Өмірдің келешекке күнін ойлап,
Түркияға кетуді көңілге алдық.

Түркияда «Мехмет Ирфан» деген кісі,
Жазушылық еді оның негізгі ісі.
Аралап Пәкістанға келіп қалды,
Мың тоғыз жүз қырық тоғыз
жылдың қысы.

Таныстық Пешаварда сол кісімен,
Жол-жорық сұрадық біз ол кісіден.
«Түркияға кетуді қалап тұрмыз,
Түркістандық түрікпіз босып
жүрген», (Алтай, 2014: 129) – деп,
Пәкістаннан Түркияға көшкен тарихына
тоқталады.

Шетелдегі қазақтардың осы ортақ
мұрасы ретінде алғашқы Анадолыға
келген кездегі естеліктерінің өзі іргелі
зерттеулерді қажет етеді. Оның ішінде
Халифа Алтайдың еңбектерінде ерекше
көзге түседі (Алтай, 2014) Мұндай
деректік жазбалар, басқа да қоғам
қайраткерлерінің естеліктері мен
арнайы еңбектерінде көрініс табады.
Көш тарихынан басқа, шетелдегі
қазақтардың арасында Шыңжандағы
тарихи оқиғалардың да кейбір қырын
байқауға болады. Соның қатарына Зұқа
батыр, Ақыт қажы, Оспан батыр сияқты
көптеген тұлғалардың тарихи бейнесі
әртүрлі аңыздар мен әңгімелерде
сақталған. Ертеде өткен осындай
мәндегі әңгімелердің сақталуы қазақы
болмыстың басты қайнар көзі. Осындай
батырлар мен әулие кісілердің елге,
қоғамдағы қызметін аңыз қылып айта
отырып, жас ұрпақты адамгершілікке,
ұлтжандылыққа тәрбиелеген. Бұл
Түркия қазақтарының әр рудың өкілі
ретінде жік-жікке бөлінбей ортақ
қайғылы тарих арқылы, өзара «біз»
ұғымының аясында бас қосуының негізі
факторы ретінде қарастырамыз. Ал,
осы дәстүрлі құндылықтарды ұрпақтан
ұрпаққа жеткілікті дәрежеде жеткізу
қазіргі қоғамның басты мәселесі екені
анық.

Қазақтың көш тарихына үңілетін
болсақ, бұл тек белгілі адам тобының
бір жерден екінші жерге орын
ауыстыру емес, оны мәдениеттің
ауысуын, өзгеруін, толығуының негізгі
факторы ретінде қарастыруға болады.

Батыс әлеуметтанушылары мұндай
миграциялық үрдістерге сүйене отырып,
мигранттардың бір жерден келесі мекенге
ауысқандағы қызметіне жіті тоқталып,
олардың тек қана өзінің тіршілік
қамын жүзеге асырмай, мәдениеттің де
тасымалданатынын ескеріп, «мигрант –
мәдениет тасымалдаушы» деген
терминді енгізген болатын (Джери, 1999).
Бұл терминнің аясында қазақ көшiнiң
құрылымын қарайтын болсақ, шетелдегі
қазақтардың өзі мәдениет тасымалдаушы
қызметін атқарады. Біріншіден, олар
қазақ жерінен әлемнің түкпір-түкпіріне
қазақ мәдениетін жеткізсе, екіншіден,
сол шетелде жүрген қандастарымыздың
елге оралғандағы алып келген қазақ
мәдениетінің өзге ортада сақталған
үлгісіне куә болып жүрміз. Бірінші
мәселе бойынша қарайтын болсақ,
қазіргі Түркия қазақтары арасында
Ауғанстаннан келген қазақтардың бөлек
тобы тұрады. Олардың өмірлік салты,
сол баяғы Батыс Қазақстанның дәстүрлі
мәдениетінен көрініс береді. Мысалы,
Түркиядағы Ауғанстан қазақтарының
бірден көзге түсетін ерекшелігі немесе
Кіші жүз қазақтары екенін айғақтайтын
сипаты әйелдердің толығымен ақ орамал
тағып жүретінінен байқалады. Ал,
Түркияға Алтайдан барған қазақтарда
бұл дәстүр сақталмаған. Орамалдың
түсі мен семантикасына қарамастан
таға береді. Осыған ұқсас мәдениеттің
түрлі көріністері шетелдегі қазақтардың
өмірінде қолданылып келеді.

Түркия қазақтары үшін тарихи
жадының тағы бір орны – олардың
тегіндегі «Алтай» ұғымының сақталуы.
Өйткені, Алтайдан ауа көшкен
ағайындар Түркияға барып құжат
рәсімдеген кезде, өздерінің атажұрты
Алтайды аңсап тегі ретінде қосып алған.
Мұны Түркия қазақтары арасындағы
«Алтай», «Жаналтай», «Оралтай»

сияқты фамилиялардың көп кездесуінен байқаймыз. Бұл этностың тарихи отанымен өзін байланыстыруынан туындаған шешім ретінде қарастырған жөн. Алтай атауын Түркиядағы қазақтар – «Жер» деп те атайды. «Бүкіл қазақтар тығыз орналасқан ауылдарда жиналады. Қазіргі кезде телефонда бүкіл қазақтың ортақ чаттары бар немесе аталас рулардан соларға хабар беріліп, бәрі жиналады. Кейбір кезде тек руластар жиналады, құдаларын қосады. Басқа рудың баласы келмейді. Әркімнің өз аталастарының чаттары бар. Ағайынның хатымына барады. Қазақстан Тәуелсіздік алғалы 1991 жылдан өзіміз, қазағымыз деген ойлар келіп, елім деп сөйлей бастадық. Тарыдай шашылған қазақтарды іздестіріп, қазақ десе жүрегіміз елжірейтін болды. Өзіміздің қазағымыз деп, шеттегі қазақтарды, туыстарымызды таба бастадық. Қазақтар барлық жиын-тойларда біргеміз. Орта буын өкілдері тілімізді ұмытпай отырмыз дейді. Сырт елде жүрсек те, еліміздегі қазақтарға, халқымызға дұға етеміз. Көк туымызды көргенде өзіміздің қазағымыздың туы деп қуанамыз». Бұл жердегі қазақтар бірлігін жалғастырып отыр. Ағайынның барлық жасап отырған іс-шарасына баратынын жеткізді ақпарат берушілер (VII).

Зерттеу барысында түркиялық қазақтардың аты-жөндері, тектерінің ресми құжаттарда түркиялық заңдық құжаттар негізінде жазылса, күнделікті өмірде қазақ халқының дәстүрі бойынша немесе белгілі ру-тайпалық, туған жер атаулары негізінде айтылуы өте бір ғылыми жағынан айрықша көңіл бөлетін мәселе. Мысалы, Жәнтікей руынан шыққан Әбулқайым Тимур Мақсатұлын ауылдастары «Әбулқайым Базарқұл» деп атайды (VIII). Базарқұл Жәнтікей руынан шығатын үлкен аталықтың

аты болып табылады. Осындай мысалдар Түркия қазақтары арасында жиі кездеседі. Керісінше, Өзбекстан қазақтарын зерттеу барысында мұндай ерекшелікті, құбылысты кездестіре алмадық. Өзбекстандағы кеңестік жүйе қазақтардың этномәдени құндылықтарына айтарлықтай әсер етті. Мұның өзі Өзбекстан мен Түркия қазақтарының арасындағы этникалық бірегейліктің өзіндік ерекшелігін көрсетеді.

Тарихи жадының этникалық бірегейлікке ықпал етуінде мемориалды орындардың да орны ерекше. Мемориалды орындар (ескерткіштер, арнайы символикалық орындар, тарихи ғимараттар және т.б.) адамдардың тарихи кезеңдерде атқарған өмір тәжірибесінен хабар беретін басты мұра ретінде сакралды деңгейде қарастырылады. Елдің тарихы мен мәдениетінде орын алатын осындай орындарды мемориалды ескерткіштер ретінде қарастырамыз. Мемориалды орындар ұрпақтан ұрпаққа жалғасып келе жатқан дәстүрлі мәдениетті дәріптеуші орталық ретінде де түсіндіріледі.

Осындай мемориалды орындар шетел қазақтарының мәдени-әлеуметтік жағдайын және қоғамдық қатынастарын көрсететін негізгі символикалық нысан ретінде қарастырылады. Мұнда мемориалды ескерткіштер мен орындардың қалыптасуы әр кезеңде мәдени, саяси және мемлекеттік жүйенің үрдісіне байланысты болғанын көрсетеді. Осы тұрғыда мемориалды орындар жекелеген ғимарат ретінде сол кездегі мәдени ерекшелігіне сай болып, уақыт өте келе құндылығы артса, кейінгілері кейбір тарихи оқиғалар мен мемлекеттік идеологияны жүзеге асыруда және жекелеген тарихи оқиғаларды ұрпақ санасында дәріптеу

мақсатында қалыптастырылады. Алайда, кейбір мемориалды орындардың санаулы жылдардан кейін құндылығы жойылып, тарихилығын жоғалтады. Мемориалды орындардың ұрпақ жадысындағы орны Өзбекстан қазақтары мысалында айрықша көзге түседі. Бұл ең алдымен, қазіргі Өзбекстан территориясында орналасқан қазақтың белгілі тұлғаларының ескерткіштерін қамтиды. Мұның қатарында Жалаңтөс баһадүр, Төле би, Әйтеке би, Дәуіт батыр (Қарақалпақстандағы) және т.б. көптеген тарихи ескерткіштер жас ұрпақтың тарихи санасын жаңғыртып отырады (Тоқтабай, 2020: 74-80). Осы сияқты Түркия қазақтары арасында да тарихи ескерткіштердің тарихи жадыны сақтауда маңызы кем емес. Алайда, Түркияда тікелей қазақтарға көне ескерткіштер болмағандықтан осы жерге көш бастап келген тұлғалармен және тарихи тұлғалар көбінесе Абай Құнанбайұлының, Қабанбай батырдың ескерткіштерін қадір тұтады.

Өзбекстан қазақтарының арасында жүргізген кешенді этнографиялық зерттеу жұмыстарымыздың нәтижесінде Қызылқұм қазақтары арасында үйлерінің маңайын ертеректе ата-аналары мекендеген жұртын темірмен қоршап қойғанын көрдік. Мұны қазақтың танымындағы «жұрт», «ата жұрт», «көне жұрт» ұғымдарымен байланыстырсақ болады.

Түркияның қазіргі жаһандану заманында жедел дамып келе жатқан экономикасы мен әлеуметтік үрдістері мұндағы қазақтардың өз бірегейлігін сақтауына айтарлықтай әсер еткенімен, әлі де болса этномәдени ерекшеліктерін байқауға болады. Соның ішінде отбасылық құндылықтардың осы уақытқа дейін сақталып, үлкендердің жастарға жеткізіп беруі. Алайда, біз

қарастырған аудандардағы қазақтардың аға буын өкілдері жастардың қазіргі заманға лайықты өмір сүріп, дәстүрден алыстап бара жатқанын айтып отыр. Бірақ шетелдегі қазақ жастары үшін бұл құбылыстар өзіндік дәрежеде шектеулі үрдістерде өзін өзі сақтаудың ерекше жолы десе болады. Қазіргі Түркия жастарына дейінгі мәдениеттің өзі ұзақ уақыт бойы өзгеріп, жаңарып жеткізіліп отыр. Қазақтардың бұл мәдени құндылықтары қазіргі кезде символикалық сипатқа еніп отыр.

Түркия қазақтарындағы ұрпақ арасындағы сабақтастықты шежіреден басқа, отбасындағы әдет-ғұрыптардан, салт-дәстүрлердің элементтерінен анықтауға болады. Отбасылық дәстүрлердегі материалдық емес мәдениет үлгілерінің өзі атадан балаға жалғасып келе жатыр. Себебі, қазақ мәдениетіндегі кейбір дәстүрлердің орындалуының өзі арнайы біліктілік пен тәжірибені қажет етеді. Осы тұрғыда Түркия қазақтарының материалдық емес мәдениет мұралары тарихи жадының ұрпақтан ұрпаққа жалғасып отырғанын көрсетеді. Тамақтану жүйесіндегі орындалатын дәстүрлердің орындалуы. Ол әртүрлі отбасылық мерекелердегі қазақтардың дастарханындағы ет асылуы, бауырсақ пісірілуінің барлығы үлкендерден жалғасып келе жатқан дәстүр болып табылады. Бұл ретте біз бұл тағам түрлерін материалдық мәдениеттен тыс, олардың жасалу жолдарына, оның әдеп, жосығына фокус жасап отырмыз. Мысалы, етті табақпен мүшелеп тарту, шәй құю осының барлығы дәстүрлі әдептердің жалғастығын көрсетеді. Түркия қазақтары ақ шәй (сүтін мол қосып дайындалады) ішеді (IX). Тура осындай шәйдің түрін Қытай және Моңғолия қазақтары тұтынады. Сондай-

ақ, Б.К. Қалшабаеваның еңбегінде қазақтардың шәйға сүт қатып ішуі Орта Азия қазақтарының ортақ бірегейлігі деп түсіндіреді (Қалшабаева, 2004). Қазақ дәстүріндегі қолға су құю бір жағынан арнайы бөлек орындалатын іс-шара болғанымен, мұнда да өзіндік байланыстар бар. Бұл ретте «бата бастан, су аяқтан» деген сөзі әлі де қолданыста екені көрініп отыр. «Қолға су құю» дәстүрі Түркияға Ауғанстаннан келген қазақтар арасында жақсы сақталған. Астан кейін бата беру, ас қайыру сияқты дәстүрлердің өзі ұрпақ арасындағы өзара байланысты түсіндіреді (Х).

Шетелдегі қазақтардың этникалық бірегейленуінде туыстық қатынастың үзілмеуі, өзара ағайын болып араласып отыруы, үлкендердің жастарға өз туыстарын таныстырып, бөлініп жарылмай ортақ бауыр ретінде аралас-құралас отыруын қамтамасыз етіп отыр.

Осындай туыстық қатынастардың қазіргі кезде орын алу жағдайы, өзара араласу мүмкіндігі әртүрлі мерекелер мен отбасылық шаралардан көрінеді. Мұнда, еліміздің айтулы мерекелеріне арналған іс-шараларда Қазақстанның тарихы, мәдениеті жайлы айтылады. Сол сияқты отбасылық іс-шараларда тойларда, астарда бата беріліп, неке қиылады. Әртүрлі рулардың ақсақалдары жиналып, бұрынғы өткен оқиғаларын жастармен бөліседі. Мұның өзі жастардың шежірені, отбасы және рудың тарихын білуіне мүмкіндік береді. Осындай туыстар арасындағы іс-шараларда қазақтың үлкенді сыйлау, құрметтеу сияқты жөн-жосықты үйреніп тәжірибеден өткізеді.

Этностың этникалық бірегейлігін анықтауды көптеген факторлар арқылы көрсетуге болады. Соның қатарында этностың өмір дағдысындағы ұлттық құндылықтарды қастерлеу үрдісі

әртүрлі символдар аясында белгіленеді. Этникалық бірегейлікті символикалық тұрғыда тануды көптеген теориялық еңбектерден көруге болады. Мұндай ұлттық құндылықтарды қастерлеудің маркерін шетелдегі қазақтардың тұрмыс-тіршілігінен көп байқауға болады. Мысалы, Дж. Де Востың «Этнический плюрализм: конфликт и адаптация» атты еңбегінде этникалық бірегейліктің ішкі құрылымдарын анықтайды. Оның пікірінше, саяси этникалық бірегейліктен гөрі эстетикалық дәстүрлерге, мәдени символдарға және адамзаттың жалпы құндылықтарына жүгінген дұрыс (Де Вос, 2001: 229). Де Вос этникалық бірегейлікті мәдени символикалық жіктелу ретінде қарастырады. Яғни, адамдардың саяси бостандығы болмаса да, тіпті территориясы болмаса да этникалық бірегейлікті сақтай алады деп көрсетеді (Де Вос, 2001: 236).

Отандық ғалымдар ішінде Р.К. Қадыржановтың «Этнокультурный символизм национальная идентичность Казахстана» атты еңбегінде этникалық бірегейліктің символы ретінде тіл, мәдениет және ұлттық құндылықтардың барлығын қарастырады. Автордың пікірінше, осы символдар арқылы этностың бірегейлігі анықталады (Қадыржанов, 2014).

Осы орайда Н. Айтымбетов тарихи сананың этнос өміріндегі маңызын көрсетуі орынды болып келеді. Бұл адамдар санасындағы басымдыққа ие тарихи символдарға назар аударудың қажеттілігін көрсетеді (Айтымбетов, 2016).

Осы сияқты шетелдегі қазақ диаспорасының бірегейлігін зерттеу барысында олардың күнделікті өмір сүру дағдысындағы символикалық белгілерін анықтау қажет болып табылады. Мысалы, біздің Түркия қазақтары

арасында жүргізген зерттеулерімізде этникалық ерекшелігін анықтайтын маркер ретінде көптеген символдарды анықтадық. Оны бірнеше топқа бөліп қарастырды. Біріншісі, қоныстану жүйесіндегі этникалық маркерлер. Бұл тұрғыда Түркиядағы этникалық қазақтардың 1955 жылдары Салихлыға қоныстанған сәтіндегі қоныстанған үйлерін қарастырдық. Салихлыдағы бұл үйлер бір типті, бірдей жобада салынған үкіметтік үйлер болғанымен, оның сыртқы қабырғалары қазақтың қошқар мүйіз өрнегімен безендірілген. Мұндай ою-өрнекпен безендірілген үйлер жалғыз емес. Үйдің қабырғасындағы осындай оюлар қазақтардың өзін өзге этникалық топ ортасында ерекшелейтін мәдени арақашықтықты сақтай отырып, өзара этномәдени бірегейленуін көрсетеді. Жалпы, үйлердің сыртқы қабырғасындағы осындай оюлар, Түркиядағы қазақтардың қымызханаларында, мәдени орталықтарының ғимараттарында және т.б. белгіленген. Бұл этникалық маркерлерден Түркия қазақтарының өз мәдениетін ерекше құрметтеп, ұлттық құндылықтарды қастерлейтінін көруге болады. Этникалық бірегейліктің символ ретінде үйлерінің сыртына немесе әртүрлі орталықтарда белгілеуі Қазақстанның тәуелсіздік алғаннан кейінгі үрдістермен тікелей байланысты болып көрінеді. Себебі, бұл символикалық оюлардың сипаты мен типі бірдей, Қазақстанның туындағы қошқар мүйіз оюымен дәлме-дәл келеді. Осы біртекті өрнектердің жаппай орын алуына қарағанда Түркиядағы қазақтардың ою-өрнекті символ ретінде пайдалана бастауы Қазақстанның тәуелсіздік алғанынан кейін белең алған сияқты. Түркия қазақтары арасында бұл үрдістің орын алуына Қазақстанның тәуелсіздік алуы

тарихи сананың жаңғыруы тұрғысында ерекше әсер қалдырғаны белгілі. Соның нәтижесінде қазақтардың қазақы нақыштағы оюларды үйлерінің сыртына қолдана бастауы олардың өзінің қазақ екенін ашық әйгілеп, Қазақстанның тәуелсіздігіне қолдау көрсететінін білдіреді. Этникалық сана тұрғысынан мұндай үрдістің орын алуы Түркия қазақтары үшін үлкен сілкініс болды.

Анадолы жерін мекендеп отырған қазақтардың архитектуралық құрылыстарындағы киіз формасындағы ұқсастықтар Алтай, Моңғолия қазақтарының киіз үй формаларына ұқсас келеді. Бір шетінен мұны мәдениеттің жалғастығы ретінде түсінуге болады. Екінші қырынан Түркия қазақтары орналасқан Измир қаласы маңындағы «Алаш» ауылындағы қымыз фермаларында «шошала» іспетті архитектуралық құрылыстар орын алған. Бұл Түркия қазақтарының ұқсастығы Шығыс Қазақстан қазақтарының қоныстану жүйесімен сәйкестенеді.

Түркия қазақтары орналасқан аймақтағы архитектуралық құрылыстағы ерекшеліктер (киіз үй формасындағы үйлер, шошалалар, қазақ ою-өрнектерімен безендірілуі) ұрпақтан ұрпаққа беріліп отырған мәдени мұра ретінде түсіндіріледі.

Тарихи санадағы күрделі өзгерістер тек тұрмыстық деңгейде емес, рухани мәдениетте де орын алды. Енді Түркия қазақтары өзінің тарихи отаны Қазақстанның тәуелсіз ел атануы тұрғысында олардың естеліктері мен жеке шығармаларын еліміздің баспаларында басуға, жариялауға мүмкіндік алды. Оның қатарында 1991-1993 жж. аралығында Халифа Алтайдың дін ілімдері, шариғат жөніндегі жазған кітаптары мен еңбектері елімізде тарала бастады (XI).

Түркия қазақтарының символикалық белгілерінің екінші тобы үй тұрмысындағы интерьеріндегі өзгешеліктер, яғни қазақы нақыштар болып табылады. Бұл үй-жайлардағы қазақынақыштаркөпшілігінде үйдің ішкі әрлеу жұмыстарында орын алған. Үйдегі жиһаздарды орналастыру сәттерінде де қазақы элементтер байқалады. Мысалы, Түркия қазақтарының үйлерінде қазақ жерінің табиғатын, Қазақстан территориясындағы көне ескерткіштерді (Арыстан бап, Қожа Ахмет Яссауи және т.б.) бейнелейтін суреттер көп кездеседі. Сондай-ақ, қонақ бөлмелерінде Қазақстаннан алынған көптеген сый-кәделер қойылады. Оның ішіне киіз үйдің макеті, құмыра, теріден жасалған торсық, домбыраның, қобыздың кішкентай макеттері, қамшының ілінуі, сырмақ, тұскиіз, тағы басқада Қазақстанмен байланысты қойылған. Сонымен қатар, әртүрлі тарихи тұлғалардың бейнесімен тоқылған кілемшелер төр қабырғада ілінеді. Мұның барлығы бір символикалық маркерлер ретінде қарастырылады. Олардың өз тарихи отанын таныстыратын, еске түсіретін осындай атрибуттар арқылы тарихи жадының орын алатынын көрсетеді. Сондай-ақ, осындай кәде-сыйлардағы ұлттық символдарды қастерлеу Түркия қазақтарының этникалық мәдениетті сақтаудың бір жолы ретінде түсінуі шартты дүние болып табылады.

Түркия қазақтары арасында ортақ құндылықтарды сақтаудағы ең басты факторларының бірі – жерлеу ғұрыптарындағы орын алатын қабір тастарынан байқауға болады. Мұны зираттардағы қабір тастардағы эпитафиялық жазулардағы ерекшеліктерден байқауға болады. Оны қазақтардың бейіттеріндегі қабір тастарында «Орта жүз», «Қазақстанлы»,

«Түркістанлы» яғни түркістандық деп көрсетілуінен анық көруге болады. Яғни, осындай өздерін «түркістандық» деп көрсетуі, сол 1955 жылдардан бері жалғасып келе жатқаны байқалады. Өйткені, мұндай қабір тастарда аты-жөнін, руын, шыққан тегін жазу Қазақстанның көптеген 19 ғасырға жататын бейіттердегі үрдістің жалғастығы деп түсінуге болады (Ажигали, 2002). Осындай қабір басын зиярат етуге ұрпақтары жұма сайын келіп шөбін жұлып, қабір басын тазалап, Құран оқып кетеді (XII).

Түркия қазақтарының этникалық маркері тек заттық бұйымдарда емес, сол сияқты әртүрлі салт-дәстүрлерде де орын алған. Мұнда ең көзге түскені, үйге қонақ келген кездегі қонақтардың қолына құманмен су құюын қарастырса да болады. Қолға су құю дәстүрі көбіне Түркияға Ауғанстаннан барған қазақтарда кездеседі. Жалпы, Түркия қазақтарының өз бірегейлігін сақтауы киім үлгілерінен де көрінеді. Онда егде тартқан кісілердің көпшілігі тақия киіп жүреді. Мұны да олар өздерінің этно мәдени ерекшелігі ретінде түсінеді. Сондай-ақ, Ауғанстаннан келген қазақтар ақ орамал, ақ кимешек киюді көне дәстүрлермен байланыстырады (XIII).

Этникалық маркердің тағы бір көрінетін тұсын Түркия қазақтарының тамақтану жүйесі мысалында қарастыруға болады. Мысалы, біздің алдын ала зерттеулерімізде «Қазақ екендеріңізді қалай түсіндіресіз?» деген сұраққа 97 % түркиялық қазақтар «дастарқан мен қонақжайлығымыздан көрінеді» деп жауап берді. Мұны біз аталмыш аймаққа зерттеу жұмысын жүргізу барысында да анықтадық. Оның ішінде үлкен астар мен қонақ шақырғанда ет асып, оны мүшелеп

тарту, үлкен қарияларға бас тарту сияқты көріністер байқалды. Оның сыртында етке арнайы қамыр жайып салу, әр дастарқанда қазақтың бауырсағының үзілмеуі этникалық маркердің бірі ретінде көрінеді. Ал, қауымдастықтардың әртүрлі іс-шараларында қазақтар бұрынғы салт бойынша жерге дастарқан жайып отыруы көне дәстүрді жаңғыртудың жолы ретінде түсінуге болады.

Аталарына ас беруде де ұқсастықты байқауға болады. Мысалы, ататектеріне байланысты бір рудан тараған ұрпақтардың еске алып, ас беру мәзірлерінде Түркия және Өзбекстан қазақтарындағы ұқсастықтарды байқауымызға болады (АДМ). Ас қабылдаудың қоғамдық функциясы, әсіресе көп адамдардың бас қосқан үлкен қоғамдық жиындарда қоғамдағы әлеуметтік жүйені айқындап бекітетін маркер ретінде көрінеді (Смағұлов, 2020: 186-194). Бұл Өзбекстан және Түркия қазақтарының этникалық бірегейлігі үшін маңызды фактор болып табылады.

Шетелдегі қазақтардың этникалық бірегейлігін анықтауда көрінетін осындай маркерлердің көпшілігі Өзбекстан қазақтары арасында да сақталған. Өзбекстан қазақтары арасындағы сақталған символдық көріністер Түркия қазақтарымен салыстырғанда әлдеқайда терең әрі тұрақты десе болады. Себебі, Өзбекстандағы қазақтардың соңғы кездегі өзгерістерін есептегенде, олардың қазақтың дәстүрлі мәдениетінің сақтауында көп мәселе болмады. Оны бірнеше жағдаймен түсіндірсе болады. Мұның қатарында Өзбекстандағы қазақтардың тарихи отанынан еш жерге ауысып көшпеуі, екіншіден Қазақстанмен шекаралас отыруы, яғни географиялық орналасу

жағдайы. Үшіншіден, Өзбекстандағы қазақтардың тығыз орналасуы болып табылады. Осы аталған үш фактор тұрғысында Өзбекстан қазақтары арасында этникалық маркердің сақталуы айтарлықтай салыстыруды қажет етпейді. Дегенмен, біз бұл этникалық топ өкілдеріне арналған сауалнама материалдарын салыстырғанда олардың тарихи саналық тұрғысында кейбір мәселелердің бар екенін түсіндік. Өзбекстан қазақтары арасында жүргізілген сауалнама барысында төмендегідей көрсеткіштерге қол жеткіздік. Мысалы, *Сіз ата-тегіңіздің шығу тарихын білесіз бе?* деген сұраққа 90 % респондент «иә» білемін деп жауап берсе, 10 % қазақтар білмейтіндігін атап өткен. Ал сол сияқты *Отбасыңызда балаларыңызды қай ұлттың мәдениетімен, салт-дәстүрлерімен тәрбиелеп жатырсыз?* деген сұраққа 60 % өзбекстандық қазақтар тек қазақ халқының салт-дәстүрлерімен тәрбиелеп жатырмыз десе, қалған 40 % қазақ пен өзбек халықтарының дәстүрлерін бірдей қолданамыз деп жауап берген (АДМ, 2018; XIV). Бұл Өзбекстандағы қазақтар арасында ұлттық мәдениеттің жойылу қаупінің жоқ екенін көрсететін сияқты. Өйткені, қазақтар тығыз орналасқан аймақтар үшін ұлттық дәстүрлер мен ғұрыптарды сақтаудың барлық мүмкіндіктері жасалған. Ал *Болашақта балаларыңыз қазақтың салт-дәстүрлерін ұстанбайтынына қалай қарайсыз?* деген сұраққа 67 % қазақ жас ұрпақтың дәстүрді ұмытуына теріс баға берсе, 33 % оң баға беріп отыр (АДМ; XIII). Бұл тұста қазақтардың дәстүрлі мәдениетінің қолданыс аясының жылдан жылға тарыла беретіні айқындала түскендей. Мұны Өзбекстандағы соңғы жылдардағы өзгерістердің жылдам қарқынмен жүруімен түсіндіруге болады. Мұндай

үрдістерде, қазақтардың өзге этностар арасында өздерінің жайлы сезінуін осы сұрақтан аңғаруға болады.

Осы сияқты, қазақтардың өзін-өзі тану және өзін-өзі әйгілеуінде *Сіздің ойыңызша қазақ болу нені білдіреді?* деген сұраққа жауап беруде Өзбекстан қазақтары әртүрлі жауаптарды белгілеуге тырысқан. Мысалы, 40 % қазақтар Қазақ ұлтының ұлы немесе қызы ата-анасының бірі қазақ ұлтынан болуымен байланысты десе, 70 % Қазақ ұлтының салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрпын ұстануынан деп көрсетті. Ал, 50 % өзін қазақ халқының бірі ретінде сезінуінен деп атаған. Қалған 11 % басқалардың қазақ ретінде тануынан деп жауап берген. Ал, 40 % өз халқының тарихын біліп, ұмытпау деп жауап берген. Мұнда 30 % респондент «Өз халқы үшін мақтаныш сезімі болуы» деп жауап береді. Бұдан шығатын қорытынды – қазақтардың этникалық бірегейленудің барлық формаларында да ортақ сәйкестікте болуды қалайтынын аңғаруға болады. Сондай-ақ, Өзбекстандағы 97 % сауалнамаға қатысушы өздерін қазақ деп атағанды жөн санайды. Ал, 1,5 % өзбек деп санағанын дұрыс көрсе, 1,5 % Өзбекстан қазағы деген атауды дұрыс көреді. Бұл ретте 97 % өзін қазақ ретінде санайтын қазақтар өздерін жергілікті ортада толық жайлы сезеді деп айта алмаймыз. Ал, 1,5 % Өзбекстан қазағы деген атауды жөн санайтындар этникалық бірегейліктен гөрі азаматтық және әлеуметтік бірегейлікке бейім екенін байқауға болады (АДМ, 2017-2019).

Жалпы, Өзбекстан қазақтарының этникалық бірегейлікке ұмтылу үрдісін сауалнама арқылы осындай цифрларды көрсеткен болса, олардың салт-дәстүр, әдет-ғұрыптар жүйесінде айқын көрінеді. Соның көпшілігі өлік жөнелту

сияқты ғұрыптарда, сүйекке 5-7 жақын ағайындарының түсуінен, алпыстан асқан кісі қайтыс болса оған ас беріп, жыртыс тарату рәсімдерінен көрініс табады. Ата-баба рухын қастерлеу мәселесі де осы Өзбекстан қазақтары арасында ерекше сақталған. Оны әр жұма сайын өлген әруақтарға арнап, жеті шелпек немесе қаттама пісіріп, өлген марқұмдардың рухына құран бағыштау әлі де жақсы сақталған (XIII). Киелі жерлерді зиярат ету, ата-баба рухына арнап құран бағыштап, құрбан шалу және ауырғандар, бала сүйе алмай жүргендер әулиелі кісілердің басына барып құрбандық шалып, садақа беріп, дұға тілеу жиі кездеседі. Себебі, Өзбекстан аймағында көптеген қазақтардың билері, батырларының ескерткіштері өте көп. Осы тұрғыда Өзбекстан қазақтары осы жерлерді кие тұтып, қастерлейді (XIV).

Бұл тұрғыда Э. Смит этникалық топты этноним, мәдениет, ортақ шығу тегіне қарай, туған жерімен немесе территориясымен байланысына және ынтамақтастығына қарай тануды ұсынады (Smith, 1991: 21). Яғни, екі елде тұрып жатқан қазақтардың да өз ұлттық құндылықтарын қастерлеуде өздерінің шыққан ортасының мәдениетін алға тартып, өзінің территориясында қалыптасқан дәстүрлерді әйгілеуі сыртта өз этникалық ортада өздеріне жайлы және этномәдени қауіпсіз орта құрғысы келетінін түсіндіреді.

Қорытынды

Қорытындылай келе, шетел қазақтарының ішінде Өзбекстан мен Түркия қазақтары ұлттық құндылықтарды қастерлеуді әртүрлі формада сақтап келеді. Бұл қазақтардың рухани мұрасы мен материалдық мәдениетінен бастап, наным-

сенімдерінен де көрініс табады. Атадан балаға беріліп отырған отбасылық мұра мен дәстүрлі құндылықтар аталмыш елдердегі қазақтар арасында әлі де болса жалғасып келеді. Көбіне үлкендерден қалған шежіре мен мемориалды орындардың, аңыз-әңгімелердің және теберік ретінде сақталған бұйымдар қазіргі кезде қазақ диаспорасының бірегейленуінде маңызды фактор ретінде қаралуы тиіс. Ең бастысы отбасылық тарихты зерттей келе, тұтас диаспораның этномәдениеті қамтылады. Отбасылық

құндылықтардың сақталуы қандай саяси жүйе немесе мәдени орта болмасын тұрақты тасымалданатын этномәдени форма ретінде қарастырылады. Өйткені кейбір елдердің саясаты мен мәдени бағыты диаспораның мәдениетіне дамуға мүмкіндік бермегенімен, отбасышылдық дәстүрлерге еш жерде тиым салынбаған. Сондықтан қазақ отбасындағы қастерлі құндылықтар мен дәстүрлер шетел қазақтарының этникалық бірегейленуіндегі шешуші фактор болып табылады.

Әдебиеттер

1. Бердяев Н.А., 1991. Самопознание (опыт философской автобиографии). – М.: Книга. – 447 с.
2. Филиппов Ю.В., 2002. Ритмы этнической социализации // Мир психологии. – №4. – С. 118–128.
3. Гольджак де В., 2003. История в наследство: Семейный роман и социальная траектория. – М.: Изд. Института психотерапии. – 233 с.
4. Лебон Г., 2006. Психология масс: хрестоматия. – Самара: Изд. Дом «Бахрах-М». – С. 5–115.
5. Иванец В.В., 2003. К вопросу об исследовании исторической семейной памяти // Социальная психология XXI века: сб. науч. тр. междунар. Конгресса / В. В. Иванец; отв. ред. В.В. Козлов. – Ярославль. – С.14–17.
6. Шутценберг А.А., 2001. Синдром предков: трансгенерационные связи, семейные тайны, синдром годовщины, передача травм и практическое использование гено социогаммы / пер. И.К. Масалков. – М.: Издательство Института Психотерапии. – 231 с.
7. Қалшабаева Б.К., 2004. Орталық Азия қазақтары (тарихи этнографиялық зерттеу). – Алматы: Қазақ университеті – 217 б.
8. Янчук В.А., 2005. Введение в современную социальную психологию: учеб. Пособие для вузов. М.: АСАР. – 768 с.
9. Svanberg I., 1989 Kazak Refugess in Turkey: A Study of cultural Persistence and Social Change – Uppsalla. – 152 p.
10. Алтай Х., 2014. Естеліктерім. Шежіре-Дастан. – Алматы. 152 б.
11. Арғынбаев Х., Мұқанов М., Востров В., 2000. Қазақ шежіресі хақында (Құраст.: Ә. Пірманов). – Алматы: Атамұра. – 464 бет.
12. Асау-Барақ батырдың асы., 2000. – Ақтөбе. – 120.
13. Джери Д., Джери Дж., 1999. Большой социологический словарь. – М.: Вече, АСТ. – 544 с.
14. Тоқтабай А., 2020. Алыстағы асылдар (Науаи, Бұқара, Ташкент уәлаяттарындағы қазақтың киелі жерлерін зерттеу экспедиция материалдары) // Ғалым-этнограф Б.К. Қалшабаеваның 60 жасқа толуына арналған «Ұлы дала кеңістігіндегі этноархеологиялық зерттеулер мен этносаралық қатынастар мәселесі» атты халықаралық ғылыми-әдістемелік конференция материалдары / жауапты ред. Р.С. Жуматаев. – Алматы: Қазақ университеті. – 562 б.

15. Дж. Де-Вос., 2001. Этнический плюрализм: конфликт и адаптация. Пер. М.Г. Котовский, Т.В. Волковой. В кн. Личность, культура, этнос: современная психологическая антропология. Под общей ред. А.А. Белика. – М.: Смысл. – 555 с.
16. Кадыржанов Р.К., 2014. Этнокультурный символизм и национальная идентичность Казахстана. – Алматы. – 159 с.
17. Айтымбетов Н.Ы., 2016. Қазақстанның ұлттық бірегейлігін қалыптастырудағы отандық тарихтың рөлі // Историческая память как источник конструирования казахстанской идентичности. Мат. 4-й г. науч.-практ. конф. Научно-экспертной группы АНК г. Алматы (26 ноября 2015 г. Дом дружбы). – Алматы: ИФПР КН МОН РК. – 140 с.
18. Ажигали С.Е. Архитектура кочевников – феномен истории и культуры Евразии (памятники Арало-Каспийского региона). – Алматы: Научно-издательский центр «Ғылым», 2002. – 654 с.
19. Смағұлов Е.М., 2020. Ас беру дәстүрінің қоғамдық тарихи маңызы // Әлемдік тарихи кеңістіктегі Далалық Еуразияның археологиялық- этнографиялық мұралары»: Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары. – Нұр-Сұлтан: Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ типографиясы. – 425 б.
20. Smith A.D., 1991. National Identity. L. P. 21
21. АДМ., 2013, 2014, 2017. (Автордың далалық материалдары). Түркия, Өзбекстан Республикалары.

References

1. Berdâev N.A., 1991. Samopoznanie (opyt filosofskoi avtobiografii) [Self-knowledge (the experience of philosophical autobiography)]. – М.: Kniga. – 447 s. (In Russian).
2. Filippov I.Y., 2002. Ritmy etnicheskoi sotsializatsii [Rhythms of ethnic socialization] // Mir psikhologii. – №4. – S. 118–128. (In Russian).
3. Goldjak de V., 2003. Istoria v nasledstvo: Semeyny roman i sotsialnaya traektoriya [Legacy History: Family Romance and Social Trajectory.]. – М.: Izd. Institut'a psihoterapii. – 233 s. (In Russian).
4. Lebon G., 2006. Psihologiya mass: hrestomatiya [Psychology of the masses: a reader]. – Samara: Izd. Dom «Bahrah-M». – S. 5–115. (In Russian).
5. Ivanov V.V., 2003. K voprosu ob issledovanii istoricheskoi semeinoi pamati [To the question of the study of historical family memory]// Sotsialnaya psikhologiya XXI veka: sb. nauch. tr. mejdynar. kongressa / V. V. Ivanov; otv. red. V.V. Kozlov. – Iaroslavl. – S.14 -17. (In Russian).
6. Shytsenberg A.A., 2001. Sindrom predkov: transgeneratsionnye svyazi, semeinye tainy, sindrom godovshiny, peredacha travm i prakticheskoe ispolzovanie geno sotsiogrammy [Ancestral Syndrome: Transgenerational Bonds, Family Secrets, Anniversary Syndrome, Transmission of Trauma, and Practical Uses of the Geno Sociogram] / per. I.K. Masalov. – М.: Izdatelstvo Institut'a Psihoterapii. – 231 s. (In Russian).
7. Qalshabaeva B.K., 2004. Ortalyq Azia qazaqtary (tarixi etnografiyalıq zertteı) [Kazakhs of Central Asia (historical ethnographic study)]. – Almaty: Qazaq ıversiteti – 217 b. (In Kazakh).
8. Ianchık V.A., 2005. Vvedenie v sovremennıy sotsialnyy psikhologiy: ıcheb [Introduction to Modern Social Psychology]. Posobie dlı vyzov. М.: ASAR. – 768 s. (In Russian).
9. Svanberg I., 1989 Kazak Refugess in Turkey: A Study of cultural Persistence and Social Change – Uppsalla. – 152 p. (In English)
10. Altaı H., 2014. Estelikterim. Shejire-Dastan [My memories. Chronicle-Dastan.]. – Almaty. 152 b. (In Kazakh).
11. Arıynbaev H., Muqanov M., Vostrov V., 2000. Qazaq shejiresi haqynda [About the Kazakh genealogy] (Qurast.: A. Pirmanov). – Almaty: Atamura. – 464 bet. (In Kazakh).

12. Asaý-Baraq batyrdyń asy [Asau-Barak is the celebration of the hero]., 2000. – Aqtóbe. – 120. (In Kazakh).
13. Djeri D., Djeri Dj., 1999. Bolshoi sotsiologicheskii slovar [Big Sociological Dictionary]. – M.: Veche, AST. – 544 s. (In Russian).
14. Toqtabai A., 2020. Alystaǵy asyldar (Naıai, Buqara, Tashkent ýalaıattaryndaǵy qazaqtyń kieli jerlerin zertteı ekspedisia materialdary) [Nobles from afar (materials of the expedition to explore Kazakh holy places in Navai, Bukhara, Tashkent provinces)] // Ǵalym-etnograf B.K. Qalshabaevanyń 60 jasqa tolýyna arnalǵan «Uly dala keńistigindegi etnoarheologialyq zertteıler men etnosaralyq qatynastar máselesi» atty halyqaralyq ǵylymi-ádistemelik konferensia materialdary / jaýapty red. R.S. Jymataev. – Almaty: Qazaq ýniversiteti. – 562 b. (In Kazakh).
15. Dj. De-Vos., 2001. Etnicheski plúralizm: konflikt i adaptasiia [Ethnic pluralism: conflict and adaptation]. Per. M.G. Kotovski, T.V. Volkovi. V kn. Lichnost, kúltúra, etnos: sovremennaiia psihologicheskaiia antropologia. Pod obshei red. A.A. Belika. – M.: Smysl. – 555 s. (In Russian).
16. Kadyrjanov R.K., 2014. Etnokýltúrnyı simvolizm i natsionalnaiia identichnost Kazakhstana [Ethnocultural Symbolism and National Identity of Kazakhstan]. – Almaty. – 159 s. (In Russian).
17. Aıymbetov N.Y., 2016. Qazaqstannyń ulttyq biregeligin qalyptastyrdyǵy otandyq tarihtyń róli [The role of domestic history in the formation of the national identity of Kazakhstan] // Istoricheskaiia památ kak istochnik konstrýktirovaniia kazakhstanskoi identichnosti. Mat. 4-ı g. naıch.-prakt. konf. Naıchno-ekspertnoi grýppy ANK g. Almaty (26 noiabrá 2015 g. Dom drýjby). – Almaty: IFPR KN MON RK. – 140 s. (In Kazakh).
18. Ajıǵalı S.E. Arhitektúra kochevnikov – fenomen istorii i kúltúry Evrazii (památnikı Aralo-Kaspuskogo regiona) [Nomadic architecture is a phenomenon of the history and culture of Eurasia (monuments of the Aral-Caspian region)]. – Almaty: Naıchno-izdatelski sentr «Ǵylym», 2002. – 654 s. (In Russian).
19. Smaǵulov E.M., 2020. As berı dástúrinıń qoǵamdyq tarihi mańyzy [Social and historical importance of the tradition of serving food] // Álemdik tarihi keńistiktegi Dalalyq Eýraziannyń arheologialyq- etnografialyq muralary»: Halyqaralyq ǵylymi-tájiribelik konferensiasynyń materialdary. – Nur-Sultan: L.N. Gýmılev atyndaǵy EÚY tipografiasy. – 425 b. (In Kazakh).
20. Smith A.D., 1991. National Identity. L. P. 21. (In English).
21. ADM., 2013, 2014, 2017. (Avtordyń dalalyq materialdary). Túrkiia, Ózbekstan Respýblikalary [Author's field materials. Republics of Turkey, Uzbekistan].. (In Kazakh).

Информаторлар тізімі

- I. Юсупова Фарида. 1969 ж.т., руы сіргелі-құдайқұл, Ташкент облысы, Ахангаран ауданы, Сәлемлік аулы.
- II. Күлия Софыған (Тәйжі). 1941 ж.т., руы керей-шақабай. Стамбул қаласы, Гүнешлі ауданы, Қазақкент.
- III. Әжімұратқызы Ләйлә. 1961 ж.т., руы тама. Стамбул қаласы, Зейтінбұрны ауданы.
- IV. Оразбаев Жақсылық. 1948 ж.т., руы сіргелі-Ақөңірдек. Ташкент облысы, Қыбырай ауданы.
- V. Сыдыхан Ұлычай. 1942 ж.т., руы керей-абақ. Стамбул қаласы, Зейтінбұрны ауданы.
- VI. Айшегүл Жігіт. 1977 ж.т., руы керей. Стамбул қаласы, Гүнешлі ауданы (Қазақкент).
- VII. Дариға Жаналтай. 1943 ж.т., руы жәдік. Стамбул қаласы, Гүнешлі ауданы.
- VIII. Абдулхайым Тимур Мақсұт. 1956 ж.т., руы керей. Стамбул қаласы, Зейтінбұрны ауданы.
- IX. Ақан Қадарлы. 1932 ж.т., руы керей-жәдік. Стамбул қаласы, Зейтінбұрны ауданы.

X. Мухаммед Полат, 1932 ж.т., руы әлім. Ауғанстанда туылған. Стамбул қаласы, Зейтінбұрны ауданы.

XI. Абдуррахим Алтай, 1955 ж.т., руы керей. Алматы қаласы, Самал ш/а.

XII. Бәкір Байкал. 1961 ж.т., руы керей-жәнтікей, базарқұл. Стамбул қаласы, Зейтінбұрны ауданы.

XIII. Гапурова Салтанат. 1967 ж.т., руы найман-төртқара. Ташкент облысы, Жоғарғы Шыршық, Жаңа базар қаласы.

XIV. Жорықбаев Жақсылық. 1960 ж.т., руы найман-жұртшы. Шыршық қаласы. Ташкент облысы, Шыршық қаласы мәдени орталығының төрағасы.

Informatorlar tizimi

I. Iýsýpova Farida. 1969 j.t., rýy sirgeli-qudaıqul, Tashkent oblysy, Ahangaran aýdany, Sálemlik aýly.

II. Kúlia Sofyǵan (Tájji). 1941 j.t., rýy kerei-shaqabai. Stambýl qalasy, Gúnesli aýdany, Qazaqkent.

III. Ájmuratqyzy Láilá. 1961 j.t., rýy tama. Stambýl qalasy, Zeitinburny aýdany.

IV. Orazbaev Jaqsylyq. 1948 j.t., rýy sirgeli-Aqónirdek. Tashkent oblysy, Qybyrai aýdany.

V. Sydyhan Ulychai. 1942 j.t., rýy kerei-abaq. Stambýl qalasy, Zeitinburny aýdany.

VI. Aishegúl Jigit. 1977 j.t., rýy kerei. Stambýl qalasy, Gúnesli aýdany (Qazaqkent).

VII. Dariǵa Janaltai. 1943 j.t., rýy jádik. Stambýl qalasy, Gúnesli aýdany.

VIII. Abdýlhaiym Tımyr Maqsut. 1956 j.t., rýy kerei. Stambýl qalasy, Zeitinburny aýdany.

IX. Aqan Qadarly. 1932 j.t., rýy kerei-jádik. Stambýl qalasy, Zeitinburny aýdany.

X. Mýhammed Polat, 1932 j.t., rýy álim. Aýǵanstanda týylǵan. Stambýl qalasy, Zeitinburny aýdany.

XI. Abdýrrahım Altai, 1955 j.t., rýy kerei. Almaty qalasy, Samal sh/a.

XII. Bákir Baikal. 1961 j.t., rýy kerei-jántikei, bazarqul. Stambýl qalasy, Zeitinburny aýdany.

XIII. Gapýrova Saltanat. 1967 j.t., rýy naiman-tórtqara. Tashkent oblysy, Joǵarǵy Shyrshyq, Jańa bazar qalasy.

XIV. Joryqbaev Jaqsylyq. 1960 j.t., rýy naiman-jurtshy. Shyrshyq qalasy. Tashkent oblysy, Shyrshyq qalasy mádeni ortalyǵynyń tóraǵasy.

Бейсегулова А.К.

Казахский Национальный университет им. Аль-Фараби

г. Алматы, Қазақстан

e-mail: aika_n75@mail.ru

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ЦЕННОСТИ И КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ МЕЖДУ КАЗАХАМИ УЗБЕКИСТАНА И ТУРЦИИ: УРОВЕНЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ И ХРАНЕНИЯ

Аннотация. Введение. В статье представлен уровень сохранности, использования и почитание национальных ценностей и культурного наследия казахов Узбекистана и Турции. Этнокультурная идентичность казахов, расположенных в двух государствах, сравнивается и анализируется между собой. Цели и задачи статьи. Анализ уровня этнокультурной идентичности казахов Узбекистана и Турции через культурное наследие, использование и

формы сохранения национальной ценности. Результаты. В соответствии с целью исследования был выявлен уровень этнокультурной идентичности казахов Узбекистана и Турции, продемонстрированы ее существующие и сохраняющиеся атрибуты. Научно-теоретическая проблема сохранения и почитания культурного наследия казахов диаспоры основывалась на выводах таких исследователей, как Г. М. Шелер, В. Де Гольжак, Г. Лебон. Вывод. В статье проанализирована этнокультурная идентичность казахов Узбекистана и Турции через форму сохранения национальных ценностей и культурного наследия. Это было изучено в научной теории специальной литературой. Использованы материалы комплексных полевых экспедиций, проведенных автором в течение нескольких лет между казахами Узбекистана и Турции.

Ключевые слова: диаспора, Узбекистан, Турция, этнокультура, идентичность, генеалогия, традиции, историческая память.

Beysegulova A.K.
Al-Farabi Kazakh National university
Almaty, Kazakhstan
e-mail: aika_n75@mail.ru

NATIONAL VALUES AND CULTURAL HERITAGE BETWEEN THE KAZAKHS OF UZBEKISTAN AND TURKEY: THE LEVEL OF USE AND STORAGE

Abstract. The article presents the level of preservation, use and veneration of national values and cultural heritage of the Kazakhs of Uzbekistan and Turkey. The ethno-cultural identity of Kazakhs located in two states is compared and analyzed among themselves. Analysis of the level of ethno-cultural identity of Kazakhs of Uzbekistan and Turkey through cultural heritage, use and forms of preservation of national value. In accordance with the purpose of the study, the level of ethno-cultural identity of the Kazakhs of Uzbekistan and Turkey was revealed, its existing and remaining attributes were demonstrated. The scientific and theoretical problem of preserving and honoring the cultural heritage of the Kazakhs of the diaspora was based on the conclusions of such researchers as G.M. Sheler, V.De Golzhak, G. Lebon. The article analyzes the ethno-cultural identity of the Kazakhs of Uzbekistan and Turkey through the form of preservation of national values and cultural heritage. This has been studied in scientific theory by special literature. The materials of complex field expeditions conducted by the author for several years between the Kazakhs of Uzbekistan and Turkey were used.

Keywords: diaspora, Uzbekistan, Turkey, ethnoculture, identity, genealogy, traditions, historical memory.

Автор туралы мәлімет:

Бейсегулова Айнұр Қыдырғалиқызы, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Тарих, археология және этнология факультеті, Археология, этнология және музеология кафедрасының аға оқытушысы, PhD.

ORCID: 0000-0002-1470-1751

Сведения об авторе:

Бейсегулова Айнұр Кыдыргалиевна, старший преподаватель кафедры археологии, этнологии и музеологии факультета истории, археологии и этнологии КазНУ им. аль-Фараби, PhD.

ORCID: 0000-0002-1470-1751

Information about the author:

Beysegulova Ainur Kydyrgalievna, PhD, Senior Lecturer of the Department of Archeology, Ethnology and Museology, Faculty of History, Archeology and Ethnology of the Kazakh National University named after Al-Farabi.

ORCID: 0000-0002-1470-1751